

BALOG ERIKA

Az 1956-os forradalom a történelem tankönyvekben

Arra vállalkoztam, hogy az 1956 után egészen a mai napig megjelent általános- és középiskolai tankönyveket áttekintve röviden összegezzem azokat a tanulságokat, amelyek 1956-ról a tankönyvek tükrében levonhatók. Bevezetőmben arról szeretnék pár gondolatot mondani, hogy vajon mitől is olyan problémás nem csak 1956, hanem lényegében a huszadik század több sorsfordító kérdésének a tanítása. Megállapíthatjuk, hogy közelmúltunk történelme telis-tele van úgynevezett *érzékeny pontokkal*. Hogy miért éppen az utóbbi évtizedek számítanak ilyen érzékeny pontoknak? Erről gondolkozva bizonyára egyetértetek velem, hogy az időtávlat hiánya okozza ezt, a feltáratlanság, a feldolgozatlanság. Az, hogy a több száz évvel korábbi eseményeket már több nemzedék át- meg átgondolta, a tudatán átformálta, így azok mára legendává, mítosszá érlelődtek. A történettudomány is elmondta róluk, amit tudományos szempontból felderíthetőnek tartott. Egyszóval, ezek az események, bármilyen borzalmasak és rettenetesek is voltak, mint pl. a tatárjárás, a török hódoltság, vagy éppen az 1948-49-es szabadságharc és annak megtorlása, mégiscsak valahogyan már történelemmé szelídültek, nem ráznak meg minket annyira, mint a közelmúlt hozzánk még oly közeli eseményei. Itt vetődik föl az *értelmező tapintatának a kérdése* is, melyhez szeretném *Hayden White* gondolatát idézni, aki ugyan nem a magyar eseményekkel, hanem a huszadik század egyik legborzalmasabb tragédiájával, a holokauszttal kapcsolatban fogalmaz a következőképpen:

„... vitathatónak és ízléstelennek tűnik módszertani kérdésekkel szórakozni olyan eseménnyel kapcsolatban, amely annyira szörnyű, hogy akik megtapasztalták, ... alig viselik el, ha hallaniuk kell róla.”

Mindezt átgondolva igazából nem is véletlen, hogy a legelső hiteles hang ezen események megszólaltatásáról a *művészetektől* jön. A délelőtti előadások folyamán is több versből hallhattunk idézetet. A művészetek sietnek segítségünkre abban, ahogy a megmagyarázhatatlannak, kimondhatatlannak tűnő történéseket is megszólaltatják, hogy segítségükkel újraértelmezhezzük, újraélhessük azokat, ezzel mintegy az emlékezet történelemmé-szelídítéséhez hozzájáruljanak.

Nem is kevesen vannak olyanok a történelemtanárok között, akik a fõnt nevezett problémák miatt *megkérdõjelezik a közelmúlt taníthatóságát*, és arról gondolkodnak, hogy bizonyos politikai veszélyek, máig élő emberek érdekei, vagy a feltáratlanság miatt jobb is lenne mellõzni az 1945 utáni történelem tanítását. Ebben azonban, hála istennek, a szakma nem ért egyet, mivel a közelmúlt történelmének tanítása minden nehézség ellenére megkerülhetetlen dolog. Nem mehetünk el az események mellett. A mai problémáink gyökereit ugyanis ott találhatjuk meg.

Felmerül tehát az a kérdés, hogy *hogyan tanítsuk* a jelenkort? Erre számtalan lehetőség közül, saját tapasztalatomon okulva azt mondom, hogy a tényekre kell alapozni, és a hitelesség a legfõbb mérce. Kezdõ tanárként ért az a meglepetés, ez pár nappal 1986. október huszonharmadika elõtt történt, hogy szóltak: Erika, gyere gyorsan, mert egy rendõrtiszt szeretne veled beszélni. Hódmezõvásárhelyen tanítottam a Mezőgazdasági Szakközépiskolában, már második éve, egyedüli történelemtanárként. El nem tudtam képzelni, hogy mit akar tõlem egy rendõr százados. Arról volt szó, hogy meg akarta tudni tõlem, vajon az iskolánkban mûködõ ifjúsági klub miféle programokat tervez arra a hétre, és hányan férnek be oda. Korábban nekem eszembe sem jutott volna, hogy megszámloljam, hányan férnek el, hány szék helyezhetõ oda. És errõl kért egy nagyon részletes beszámolót egy pár órán belül, még azon a délelõttõn. Tehát a hatalom félt a harmincadik évfordulón! A hatalom rettegett attól, hogy akár az iskolákban is történhet valami. Hódmezõvásárhelyen korábban a Bethlen Gábor Gimnázium, az ott mûködõ tanárok voltak az egyik legfõbb eszmei bázisa '56 õszének. Akkori igazgatóm egy pufajkást kért föl az iskolai díszünnepségen való szónoklásra, és ha jól emlékszem, két hét sem telt bele, és az Állami Egyházügyi Hivatalból is meghívott valakit, aki ecsetelte az egyház és az állam zökkenõmentes kapcsolatát. Ilyen helyzetben én

annyit tudtam tenni, hogy mivel már éppen birtokomba került *Gosztonyi Péter* Svájcban kiadott könyve '56-ról, hát ennek a kivonatait röviden, tényszerűen, általában még ítéleteket, vagy következtetéseket nem is nagyon sugalmazva, pusztán a tényeket egymás mellé sorakoztatva mondtam el a kezem alatt lévő négy osztályban. Itták a dolgokat, mert nem nagyon hallottak még ilyen részleteket. Egyetlen egy diák volt, aki felállt és azt mondta, hogy otthon az ő apukája nem ezt mondta. Konfliktushelyzetek valóban keletkeztek, de azt lehet, mondani, hogy a nyolcvanas évek közepén már nem lehetett '56-ot a szőnyeg alá söpörni, nem lehetett arról szenttelenül, vagy a pártállam ízlése szerint ellenforradalomként beszélni. A legtöbb tanár ismerősöm ebben a helyzetben szintén azt az eljárást választotta, hogy ismertette a tények sorát. A köztudomásúan hazug feldolgozások, mondjuk *Berecznek* a műve, az *Ellenforradalom tollal és fegyverrel*, vagy a *Hollós-féle Kik voltak, mit akartak?* ugyanúgy hazudtak, mint a tankönyvek. Így igazából velük nem mentek sokra az események valós tartalmát megérteni akaró fiatalok.

Milyen is a tényeken alapuló, *híteles történelemtanítás?* Nagyon vigyáznunk kell arra, ahogy a tényekkel bánunk. Nem mindegy, hogy milyen tényeket és hogyan csoportosítunk, milyen összefüggésekben mondunk el. Íme néhány olyan sajátos torzítási módszer, amely eleve hiteltelenné, hamissá teheti mondanivalónkat (*Szerencsés Károly* tanulmányából): ilyen például bizonyos tények elhallgatása, más tényeknek pedig a jelentőségükhöz képest túlzott felnagyítása, vagy nagyobb hangsúly rájuk helyezése. Vagy éppen a téves, indokolatlan és igazságtalan aktualizálás, vagy a belemagyarázás. Ilyen a tények folytonos átértékelése, amikor ugyanazon tény „már megint másképpen van”. Tipikus a bűnbak-keresés, árulók, ellenségképek gyártása, a bűntudatfeltetés, félelemkeltés eszközeihez nyúlás, és káros lehet akár a mítoszteremtés is. Ezek a torzító koncepciók az 1989 előtt megjelent valamennyi történelem tankönyvben hemzsegek. De sajnós, azt kell, hogy mondjam, ahogy most elolvastam egy jó pár '89 utáni kiadású tankönyvet, hát ezek sem mentesek az ilyesmitől, csak más az, amit elhallgatnak, és más az, amit kiemelnek. Egyszóval, ezek másképp hazudnak.

Mit tehet ilyenkor a történelemtanár? Tájékozódik, és olyan tankönyvet választ, amely a legkevésbé tűnik torzának. A tankönyv min-

dig is nagyon fontos, megkerülhetetlen vezérlő eszköze volt a tanításnak. Neves tankönyvszerzőnk, Závodszy Géza írja, hogy a közoktatás nemzeti ügy, s így *nemzeti ügy maga a tankönyv is*. Egy amerikai szerzőtől hadd idézzek egy gondolatot, aki éppen. '56 táján a következőt írta a tankönyvekről (Schoemakernek hívják az illetőt): „*A tankönyveket a nemzeti kultúra szimbólumainak is tekinthetjük. Talán sokkal jobban kifejezik a nemzeti eszméket és értékeket, mint a pénzürméken és zászlókon szereplő figurák.*” Tanulságul szolgál ez valóban, mert amennyiben a gyermekekkel elbeszélgetünk arról, hogy mire emlékeznek a tanultakból, legtöbbször a tankönyvi szövegnek szinte már emblematikussá vált toposzait idézik. Vagy még jellemzőbb, hogy az ott lévő ábrák, képek emlékei ragadnak meg úgy a tudatukban, gondolataikban, hogy az egy egész életre egy bizonyos cselekvésmintát ad számukra.

Nézzük tehát, hogy milyenek is a történelem tankönyveink '56-os fejezetei. Az előadásom bevezetőjében általános és középiskolai tankönyveket jelöltem meg, de az idő szűkében nem biztos, hogy mindegyik műfajra ki tudunk térni. Kezdjük az *1989 előtt megjelent általános iskolás tankönyvekkel*. Ekkor még „egy-tankönyvűség” volt, azokat 6-7 éveként újrairták, és egy picit változtattak rajta, de minden általános iskolában ugyanazon tankönyvből tanultak a diákok. A pártállam által diktált ideológiai szempontok szigorú betartásával készültek a tankönyvek leckéi, és igazából kizárólag egyféleképpen, „*ellenforradalom*”-ként taglalták 1956-ot. Ismernünk kell az *MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956 decemberi határozatát*, amely ellenforradalomként jelöli meg 1956-ot, s négy pontban nevezi meg az okait. Ez a négy pont szolgál ugyanis minden egyes '89 előtt megjelent történelem tankönyv '56-os fejezetének a dramaturgiájául. Erre a *négy pontra*, mint a négy fő bűnbakra van felhúzza ez az egész fejtegetés. A négy pont tehát a következő: egyrészt a Rákosi-Gerő klikket nevezi meg, mint dogmatikus baloldali elhajlókat, másrészt Nagy Imre és Losonczy Géza revizionalista jobboldali pártellenzékét, harmadik bűnbakként az illegálisan idehaza, tehát Magyarországon működő ellenforradalmi erők aknamunkáját, és negyedikként a nemzetközi imperializmust. Ez a négy fő tényező határozza meg az általános és középiskolás tankönyvek fejtegetéseit. Az '56-os forradalom utáni néhány évben nem igazán írtak erről a tankönyvek. A hatvanas évek elején új tantervet adtak ki (1963), attól kezdve jelen-

tek meg a tankönyvekben nagyon rövid részletek '56-ról. Ezekben bosszantóan elbagatellizálják az esemény jelentőségét, a terjedelemtől is látni ezt. A nyolcadikos tankönyvben nem is külön leckében, hanem csak egy három alcímből álló lecke utolsó kis részleteként tűnik föl '56 ősze, mintha az csupán egy bosszantó epizód, vagy akadály lett volna a szocialista építés útján. *Csiszér Béla – Sári Gusztáv* nyolcadikos tankönyvéből veszek most néhány idézetet. 1971-ben jelent meg, de akkor már ötödik kiadásként, tehát a hatvanas évek közepétől ezt tanították. Úgy emlékszem, hogy én magam is ebből tanultam annak idején, és rendkívül fel voltam háborodva, mert nem kaptam választ a kérdéseimre. Az első részletében a lecke az öt éves terv sikeréről, túlteljesítéséről, a második részletben a szocialista mezőgazdaság kialakítására tett próbálkozásokról szól. Itt már nem tud semmit sikertörténetként fölmutatni, elismer hát az elkövetett hibákból párat, pl. az önkéntesség és a fokozatosság elvének megsértését. A záró gondolatokban következik *„Az 1956 évi ellenforradalmi lázadás”*, amely, szó szerint idézem: *„a szocializmus építését egy időre megakasztotta”*. Ha a szövegkörnyezetet vizsgáljuk, pl. sorra vesszük az igéket, vagy akár a főneveket, valóban akadályként, bomlasztásként, megakasztásként, ellenségként sorjáznak az értékítéletek. Említésre kerülnek a *„nyugati imperialista körök”*, és az *„emigrált ellenforradalmárok”*, akik kívülről uszították a magyar közvéleményt. Láthatjuk, hogy mint valami előre eltervezett összeesküvés-láncolatot, úgy fejt ki 1956-ot ez a tankönyv. *Titkos hazai központokról* beszél, ahol előkészítették az eseményeket, és megnevez két bűnbakot, akik köré az eseményeket csoportosítják. Az egyik a *Rákosi-féle dogmatikus pártvezetés*, a másik pedig *Nagy Imrének és csoportjának a pártban megbúvó, jobboldali opportunista politikája*. Ők voltak azok, akik *„belülről bomlasztották a pártot”*, és *„kezére jártak az imperializmus külső és belső erőinek az ellenforradalom kirobbanásában”*. (Jellemző, hogy ez az egyetlen egy mondat szerepel Nagy Imréről.)

1956 konkrét történéseinek sorát a hatvanas-hetvenes évek tankönyvei általában elhallgatják, csupán egy-két tendenciózusan kiválasztott eseményt adnak meg. Fent nevezett tankönyv mindössze *három eseményt ragad ki* a forradalom napjaiból. Az egyik október 23-a, a másik a Köztársaság téri pártház megtámadása, s a harmadik már a Kádár-féle kormány megalakulása. Október 23-áról ugyan megjegy-

zi, hogy „a diákok és dolgozók jóhiszemű tüntetésével indult”, de rögtön hangsúlyozza, hogy „Közöttük azonban már ott lapultak az összeesküvők”, az uszító ellenforradalmárok, ők tévesztették meg a jóhiszemű tüntetőket. Hallgat a forradalom szimbólumáról, hallgat a követelésekről, a diákság pontjairól, nem említi a Sztálin szobor ledöntését sem, sőt, még a Rádió ostromát sem. (Bizonyára nem akar cselekvésmintát adni.) Viszont az *események radikalizálódásának szervezett voltát* többször is hangsúlyozza: azt, hogy *összeesküvők* lapultak a tüntető tömeg között, akik *fegyveres harcot* kezdtek, és *megnyitották a börtönöket, „több ezer közönséges rablót és gyilkost felfegyvereztek”*. Ez fölháborító torzítás, hazugság, ami beszennyezi a forradalom emlékét. Ráadásul még azt meri állítani, hogy ezzel egy időben „nyugat felől *fegyveres ellenforradalmárok* rajzottak be hazánkba”. *A Köztársaság téri pártház ostroma* nyilvánvalóan szintén azért kerül kiemelésre, hogy még rémesebbre és feketébbre fesse a forradalom napjait, és erről közöl egy fotót is, olyan felirattal, hogy *„Az ellenforradalmárok a pártra mérték a fő csapást”*. Ám hallgat az október 25-i, Parlament előtti sortűzről (a vidéki sortűzekekről is), hisz annak ismeretében más összefüggésbe kerülne a Köztársaság téri lincselés. Az október 30-ára kialakult helyzetet a tankönyv a Horthy-féle *fehér terrorhoz* hasonlítja, idézem: *„új fehér terror réme kísértett országszerte”*. (Nekem ennek a valaminek a kísértése egészen mást juttat az eszembe: emlékszünk a kommunizmus kísértetére, amely a Kommunista Kiáltvány jellemző nyitó mondatából és 1989 előtti emlékeinkből sokunkban él.)

Mintegy csúcspontként, a tankönyvi koholt dramaturgia tetőpontja Kádár kormányának a színre lépése. Korábban róla nem beszélt, azt sem említette, hogy november 4-ig tagja volt a Nagy Imre kormánynak, azt se, hogy ő volt a párt vezetője, főtitkára. Ellenben *igaz hazafiakról, népünk leghűbb fiairól* szónokol Kádár környezetében a szöveg, akik segítséget kérnek a Szovjetuniótól és leverik az ellenforradalmat. A rendteremtésről alig tudunk meg valamit, csupán az eszmék terén való rendteremtésre tér ki. A megtorlásról szinte semmit nem mond, egy mondat van csupán: *„A párt keményen lesújtott azokra az árulókra, akik az egykori burzsoáziának és nemzetközi gazdáiknak el akarták adni hazánkat.”* Neveket csak kettőt említ, Kádárt, és Nagy Imrét. Az utóbbit bűnbakként, Kádárt jóságos, bölcs, mindent megoldó személyként láthatjuk itt.

Ez jellemezte a hatvanas-hetvenes évek általános iskolai tankönyveit másfél évtizeden keresztül. '78-ban jelent meg egy új tanterv, ami után '84-ben már olyan tankönyvek születtek mind az általános, mind a középiskolákban, amelyek először tesznek kísérletet az *események dokumentáltabbnak* „*alcázott*”, azaz részletesebben kifejtett *taglalására*. Viszont, minthogy a részletek itt is a pártideológia szájíze szerint vannak felsorakoztatva és értelmezve, végigolvasva őket az egész dolog talán még irritálóbbnak és bosszantóbbnak, felháborítóbbnak tűnik, mint a korábbi szűkszavú változatok a sok-sok elhallgatással.

Tehát a '84-es *nyolcadikos tankönyv* (Bíró Ferencné munkája egyébként) már két leckét szentel a korszaknak. „*Az ellenforradalmi felkelés*” bemutatását előre eltervelt összeesküvés-szerű forgatókönyv szerint cselekményesíti. 1956. júliusától, Gerő népszerűtlenségével és azzal az állítással indít, hogy „*Nagy Imre és csoportja ekkor már a hatalom kézbevételeire törekedett*”, s mögéjük sorakoztak fel jó szándékú emberek mellett a volt polgári *pártok* ill. volt *horthysta* *elemek*. Rajkot és társait mártírként szerepelteti. Az újratemetés kapcsán azokról beszél, akik „*a hibák bírálata ürügyén* a demokráciát, a szocializmust kívánták megtámadni, felszámolni.” Az október 23-i tüntetésnél a diákok szerepéről nem beszél, nem említi a követeléseket, a jelszavakat. Kiemeli viszont, hogy a szocializmus megújítására törekvő *jó szándékú* emberek mellett *elleneséges elemek*, *ellenforradalmár csoportok* is az utcára tódultak, a rádiónál eldördültek a néphatalom megdöntésére törő fegyvereik. Ide egy sajátos szemelvény is tartozik, ahol a *fegyveres lázadás taktikájának általános leírását* adja azt hangsúlyozva, hogy ez minden esetben így zajlik. Azt mondja, hogy először mindenütt tüntetők jelennek meg, majd szónokok, aztán lövések dördülnek, fölszólítják a védőket, hogy ne lőjenek vissza, de azok nyilvánvalóan lőnek, így megindul az ostrom. De ismerős mindez, kísértetiesen ismerős valahonnan! Honnan, honnan nem, hát a bolsevik stratégia elemeiből. A tankönyv a Rádió ostromán kívül *több olyan pontot* is megnevez, amely még 23-átról 24-ére virradó éjjel a *felkelők kezére került*. Mindezzel párhuzamosan hangsúlyozza a fegyveres csoportok vezetőinek szakszerű irányítását és azt, hogy a *Szabad Európa Rádió* közvetlen kapcsolatban állt néhány fegyveres osztaggal, így a „*Corvin közti terroristákkal*” is. Volt partizánokat és egyéb, a *rendszerhez hű erőket* emleget, akik védtek a néphatalmat az „*ismét megjelenő földesurakkal*, volt csend-

örökkel, a múlt helyreállítására törekvő ellenséges erőkkel szemben.” *Ellenforradalmároknak* titulál minden résztvevőt, aki fegyvert fogott, és harcolt az utcákon. 2000 főben határozza meg az áldozatok számát, aláhúzza a fiatalok magas arányát. Beszél arról, hogy a párt vezetősége már 23-án éjjel ellenforradalomként határozta meg a fejleményeket. A „segítségül hívott” szovjet csapatokról azt állítja: „csak akkor lóttek, ha közvetlenül őket támadták”. Mindenért Nagy Imrét teszi felelőssé, erre a szöveg minden eleme utal. Ő az, aki „a fegyveres lázadást nem számolta fel”, ő az, aki „fokról-fokra meghátrált a szocializmus-ellenes erők fokozatos előretérése előtt”, és ő az, aki „növelte a zűrzavart”, olvashatjuk az érvelésben, méghozzá azzal, hogy „forradalmároknak nevezte az ellenforradalmárokat”. A csúcspontot itt is a *fehér terror* rémével való fenyegetettség hangsúlyozásával éri el a tankönyvi szöveg. Egyre sötétebb képet fest a november eleji helyzetről: „halállistákat” emleget, „embervadászatot”, és a megjelent koalíciós pártokat is ellenségként emlegeti. *Mindszenty bíboros* ebben a tankönyvben már szerepel, de eltorzított rádióbeszéde teljesen hamis értékelést kap, miszerint az „a földreform felülvizsgálatát” és a „népi demokrácia vívmányainak felszámolását” hirdette. Emlékszem még arra a döbbenetre, amikor először kezembe került a beszéd teljes szövege, el tudtam végre olvasni, mit is mondott Mindszenty. Nem hittem a szememnek, hogy hogyan lehetett ebből azt a fenyegető és ellenséges hazugságot kihozni, amit a tankönyveinkből olvashattam. Nyilvánvalóan magából az eredeti szövegből ez a tankönyv nem idéz egy sort sem, mert abból ilyesmi nem derülne ki. Itt is megoldásként jön *Kádár kormányának* „szolnoki” megszerveződése, és a forradalom vérbe tiprása. Arról nem beszél, hogy Kádár is tagja lett volna a Nagy Imre kormánynak, és arról sem, hogy Kádárnak szerepe lett volna a szovjet csapatok behívásában. Nagy Imre utolsó, drámai hangú rádióbeszédét viszont elmarasztalóan értelmezi, mondván, hogy az ENSZ-től, a nyugati hatalmaktól segítséget kért, majd eltávozott a Parlamentből. Végül szenttelenül közli: „a szovjet csapatok november 4-étől november közepéig szétverték a legveszélyesebb ellenforradalmi fegyveres góccokat”. Ilyen szívtelenül írja le a forradalom leverését. A lecke végén felsorolja az „ellenforradalom” okairól decemberben kiadott pártvezetőségi határozat négy pontját.

„A néphatalom helyreállításától a szocializmus alapjainak lerakásáig” című leckéből megtudhatjuk, hogy Nagy Imre kormányának tagjai a ju-

goszláv követségre, Mindszenty pedig az USA nagykövetségére menekült. A megtorlásokról nagyon röviden beszél. Szinte fáj, hogy mennyire bántón ír a hazánkat elhagyni kényszerült emberekről, több százezer honfitársunkról (újabb kutatások szerint kétszázezernél is többen voltak). A tankönyv százötvenezerre teszi a „*disszidensek*” számát, és fejtegetni kezd: bűnözőket emleget leginkább, és ítélet elől külföldre menekülteket, illetve ábrándokat kergetőket, hamis ígéretekkel megtévesztetteket. Mindannyian tudjuk, hogy ha valaki arra kényszerül, hogy a hazáját elhagyja, ez az egyik legsúlyosabb emberi tragédia. Döbbenetes, hogy a tankönyv még ebből is gúnyt tud üzni. „*Az ellenforradalom erői újra próbálkoznak*” alcím a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsot mint „a visszavonuló *ellenforradalmi erők gyűjtőhelye*” nevezi meg, amely november 22-23-án általános sztrájkjal *akadályozta a rend helyreállítását*. A december eleji tüntetések és *ellentüntetések* pedig „súlyos károkat okoztak a népgazdaságnak”. Az *Írószövetség* egyes tagjaira is utal, akik „a törvényes kormány ellen mozgósítottak”. Hogy Nagy Imre kormánya nem mondott le, arról hallgat. A Münnich Ferenc által megszervezett „önkéntes forradalmi” karhatalomhoz csatlakozott embereket nevezi *hazafiaknak*. A *megtorlásokat* 56-57 telére tavaszára teszi, kivézett és bebörtönzött áldozatainak számát nem közli. A Nagy Imre pert nagyon röviden említi csupán. Maléter Pál neve is felbukkan, de más elítélté nem. A korábbi, dogmatikus pártvezetők, Rákosi, Gerő, Farkas eltávolításáról, pártból való kizárásáról olvashatunk még. Az *MSZMP megalkulásáról* mint sikertörténetről ír, melynek eredményeként „*széles népi összefogás bontakozott ki*”. A párt „*Kétfrontos harcai*” hirdet a szocializmus ellenes erők ellen, valamint a szocializmust eltorzító politika ellen is. Az új jelszó: „*Aki nincs ellenünk, az velünk van*”. A tankönyvben az események *szereplői* közül név szerint csupán Rákosi, Gerő, Nagy Imre, Rajk, Kádár, Maléter és Mindszenty bíboros szerepelnek. Az *időadatok* viszonylag gazdag sora tendenciózusan válogatott. A két leckéhez mindössze három fotó tartozik: a tüntetőkről, a Köztársaság téri pártház ostromáról és a Kádár-kormány tagjairól. A szöveg, mint láttuk, igyekszik magát oknyomozónak, elemzőnek, az események kibontakozását követőnek mutatni, valójában mégis torz képet fest 1956-ról. Az 1989 előtti általános és középiskolai történelem tankönyvek adóságai maradnak az 1956-os nemzetközi helyzet bemutatásával is: nem beszélnek sem a

nagy hatalmak erőviszonyairól, sem a szuezi válságról. Így az események összefüggéseinek megértése eleve lehetetlenné válik. A legtöbb történelemtanár azonban képes volt a tankönyvek 1956-tal kapcsolatos torzításai, hazugságai helyett adekvátabb képet adni a forradalomról. A közvélemény és a diákok tudni akarták, mi is történt valójában. A nyolcvanas években az a tanár, aki ennek az igénynek nem volt képes megfelelni, elveszítette szakmai tekintélyét. Az „ellenforradalom” kifejezést a történelemtanárok igyekeztek kerülni, s ha nem is mertek nyíltan forradalomról beszélni, helyette „az ’56-os események”-et, vagy *felkelést* használták. A téma kapcsán a legjobb és legkevésbé támadható eljárás a konkrét tények sorának ismertetése volt, melyből a diákok le tudták vonni a megfelelő következtetéseket.

Az 1989 utáni tankönyvekről nagyon röviden. Az összes tantárgy közül a történelem tananyaga szorult a legalaposabb *átértékelésre*, főleg a XX. század történelme. A tankönyvkiadás monopóliumának megszűnésével 1990-től a tanárok több lehetséges kötet közül válogathatnak. Véltethetnénk, hogy a végbement *szemléletváltás* nyomán a XX. század története, és benne az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc méltó, a történeti kutatás legújabb eredményeit is felhasználó bemutatásra került. Véltethetnénk, hogy most már semmi akadályja nincsen annak, hogy összekövés-elméletek helyett a tankönyvek a fejlemények tényszerű bemutatására, a döntéshozók dilemmáira, a főszereplők személyes életútjára, a kor hangulatának megragadására, a nemzetközi helyzet magyarországi eseményekre gyakorolt hatására helyezték a hangsúlyt. A magyar forradalmat spontán jellegű, elsöprő erejű és világtörténelmi szempontból is számottevő eseményként mutassák be. Mindez részben valósul csupán meg. Általában a legjelentősebb változás az, hogy *forradalomnak és szabadságharcnak ismerik el ’56-ot*, másrészt, az események *spontán* jellegét emelik ki. Jó néhány általános iskolás tankönyvet átnéztem a ’89 után kiadottak közül. *Dürr Béla* nyolcadikos tankönyve, ami ’93-ban jelent meg, túnt számomra a legadekvátabbnak, a legmértéktartóbbnak, ez ad legmegbízhatóbb képet az eseményekről. Pontról pontra nyomon követhetjük a forradalom menetét, jelszavait, megismerhetjük, résztvevőit. Világosan kibontakozik az események jellegének változása, Nagy Imre és Kádár János nézeteinek formálódása. Bemutatja a Nagy Imre-kormány bizony-

talankodását, és változó megítélését, azt, hogy elszakadt az utcai eseményektől, és csak október 28-ára tudta elfogadni az események forradalmi jellegét. Nagyon óvatosan bánik a szerző a *forradalom* kifejezéssel: címben használja, de az események menetében nem, és azt, hogy *forradalmár*, nem írja le. *Fegyveres felkelésről* beszél a Rádió ostrománál, és *fegyveres felkelőknek* nevezi a harcokban résztvevőket. Meg sem említi a harci eszközök közül a *molotov koktélt* (talán, mert más könyvekkel ellentétben, nem akar útmutatót adni annak készítéséhez és használatához?) nem beszél a forradalom jelképévé vált *lyukas zászlóról* sem, viszont Nagy Imre portréja, és a vele rivalizáló Kádár portréja igen elevenen kibontható a szövegből. Beszél Rajk László újratemetéséről, megismerhetjük a MEFESZ Szegedi megalakulását. Az egyetemista *diákság pontjait*, ha nem is mind a 16-ot, de a 7-8 legfontosabb pontot szemelvényben közli, így mód nyílik a forradalom „programjának” értelmezésre. Az október 23-i események taglalásánál külön-külön megemlékezik az ott felszólalókról, szavalókról, színészekről, tehát az események kibontakozását folyamatosan nyomon követhetjük. A legfontosabb *jelszavakat* is megemlíti, pl.: *Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba*. A középiskolai kiadványokban sem a pontokat nem olvashatjuk, sem tüntetők által skandált jelszavakat. Vajon miért nem? Dürr könyve Nagy Imrével kapcsolatosan a Parlament erkélyéről elhangzott beszédének hatását sem tagadja le. Legtöbb tankönyv ezt is megteszi, pl. a Helméczy-féle nyolcadikos könyv is. Itt viszont nem csak addig meséli el a történetet, hogy Nagy Imre kijött az erkélyre, beszédet mondott, és pont, hanem elmondja, hogy milyen óriási csalódást okozott azzal, hogy elvtársaknak szólította az őt követelő tüntetőket, illetve, hogy a hazaküldésükre, és csitításukra tett erőfeszítéseket, valamint a helyzet párton belüli megoldását, és az '53-as kormányprogramhoz való visszatérést helyezte kilátásba. A beszéd ismertetése azért fontos szerintem, mert aki ezt nem teszi meg, az nem mutatja be azt sem, hogy Nagy Imre milyen politikai platformon állt október 23-án, és ehhez képest október 28-ig mennyit változott az álláspontja. Megtudhatjuk azt is, hogy még ezen az éjszakán magát Nagy Imrét is beválasztották a párt Központi Vezetőségébe, ahol határozatot hoztak az események ellenforradalomná nyilvánításáról, valamint arról, hogy segítségül hívják az oroszokat. Itt a szerző megjegyzi, hogy Nagy Imre nem volt hajlandó aláírni a szovjet csapatokat behívó dokumentumot, helyette Hegedűs

András teszi ezt meg. A fegyveres összetűzés kirobbanásánál a tankönyvíró nem törekszik arra, hogy megmutassa, honnan is került elő annyi fegyver, vagy mit is foglaltak még el a Rádióon kívül. Ahogy mondtam, *október 28-ára* teszi a fordulópontot, amikor lehetőség nyílik a *többpártrendszertől demokrácia* kialakulására.

Sajnos, most ugrunk egyet, mert eléggé szorít az idő. *Helméczy Máttyás* írta a leggyakrabban használt nyolcadikos tankönyvet. A gazdagon, színes fotókkal illusztrált, bő didaktikai apparátussal készült tankönyv munkáltató jellegű. Ebben a tekintetben mondható korszerűbbnek, mint *Dürr Béla* munkája. Leckéi jól tagolt, rövid gondolati egységekből állnak. Szövege lényegre törő, tömör, ám sokszor éppen a tömörség megy az érthetőség rovására. Az '56-os leckék szövege telis-tele van elhallgatásokkal és torzításokkal, főleg az '56 júliusától november 4-ig terjedő időszakkal kapcsolatban. A „*Forradalom és szabadságharc Magyarországon, 1956*” c. lecke az előzmények közül kihagyja *Rajk László* és társai újratemetését, valamint *Gerő* jugoszláviai tárgyalásait. Viszont három, egymás utáni, óra, *perc pontosságú időközléssel* adja meg a tüntetés betiltásának, engedélyezésének, majd kezdetének időadatát a precíz adatoltságra törekvést sejtetve, de aztán alig tudunk meg valamit arról, hogyan zajlott a felvonulás, kik szónokoltak, melyek voltak a tömeg jelszavai... Sztálin szobrának ledöntését is percre pontosan közli. A *forradalmár* kifejezést egyszer használja: „a rádiónál robbant ki az első tűzharc a fegyvert szerzett forradalmárokkal a rádió őrizetére kirendelt védők között”. Az éjszaka elfoglalt objektumokról és arról, honnan szereztek a tüntetők fegyvert, nem tudunk meg semmit. Október 23-át tömör megállapítással zárja: „A délben kezdődött tüntetés este már forradalommá, másnap hajnalban pedig szabadságharcná változott.” Ebből a diák arra a következtetésre juthat, hogy ott van forradalom, ahol lőnek. Az október 24-étől kibontakozó utcai harcoknál nem tudjuk meg, valójában kik és hol vették fel a harcot a szovjetekkel. Nem beszél a fegyveres felkelők gócpontjairól, a magyar honvédséget és rendőrséget meg sem említi. A november 4-i második szovjet támadásnál emeli ki a *fiatalok* szerepét az utcai harcokban.

1956 egyik jellemzője az, hogy nem voltak nagy vezetői, ezért az utcai harcot vállaló névtelen felkelőket, a „*pesti srácokat*” nevezi néhány tankönyvszerző forradalmároknak, az óvatosabban fogalmazók pedig fel-

kelőknek (Dürr, Salamon Konrád). A *líncselések* leírásánál a legtöbb szerző személytelen mondatot szerkeszt, vagy a feldühödött *tömegről* beszél.

Nem tudom megmagyarázni, hogy Helméczy Mátyás enged meg ennyi csúsztatást, *miért nem említi Rajkék újratemetését*, vagy miért nem szól Nagy Imre beszédének tartalmáról és hatásáról a Parlament előtt. Helméczy érezhetően *eszményíti Nagy Imre alakját*: leírja magyaros külsejét, ízes beszédét, érthető stílusát, népszerűségét. Ez utóbbi alátámasztására megemlíti, hogy földosztó miniszter is volt. Ám nem említi belügyministerségét Tildy kormányában, élelmezési, majd begyűjtési ministerségét a parasztságra nézve legkeményebb időkben, az 50-es évek elején. Hangsúlyozza, hogy bár Nagy Imre a Szovjetunióban nevelkedett, a sztálinista módszerektől távol tartotta magát. Megemlíti, hogy beszédet mondott a Parlamentből, de hogy mit mondott, s annak milyen hatása volt, arról hallgat. Megemlíti, hogy Nagy Imre a vérontás elkerülése végett egyezkedést javasol, de azt nem, hogy a felkelőket fegyverletételre szólítja fel, azt sem, hogy statáriumot és kijárási tilalmat rendel el. Kormányának tevékenységéről az első napokban csak annyit mond, hogy próbált *kiutat* találni, s hogy október 28-án állt a folyamatosan erősödő forradalom oldalára, az eseményeket *nemzeti forradalomnak* minősítette. Előbb viszont a szerző elhallgatta, hogy a kormány és a pártvezetés tagjai (köztük Nagy Imre!) korábbi nyilatkozataikban *fegyveres ellenforradalomról* beszéltek. A többpártrendszer újjáéledését megemlíti ugyan, de hogy mely pártok alakultak és kikből is állt Nagy Imre kormánya, azt nem tárgyalja. *Mindszenty bíboros sem szerepel a könyvben!* Ez azért is nagy kár, sőt, bűn, mivel az 1989 előtti tankönyvek Nagy Imrén kívül éppen őt használták bűnbaknak. Legalább most helyre kellene tenni ezt a dolgot, igazságot szolgáltatva a bíborosnak.

Záró gondolatom egy idézet, amely Szerencsés Károly egyik, a huszadik századi történelem tanításáról szóló tanulmányából való. „*A fiatalságnak tudnia kell, mi történt 1956-ban Budapesten és az országban, mert túl nagy erő a forradalom vihara még ma is ahhoz, hogy megmaradhasson a múzeumok tárlóiban, és azért is, mert érthetetlenek az azt követő évtizedek történései e nélkül.*”

Látjuk, hogy teendő még van bőven. Olyan tankönyv még nem született, amely minden igényt kielégítene. Arra biztatok mindenkit, hogy józan ítélőképességét és emberségét felhasználva bátran foglaljon állást, és tegye helyre a tankönyvek esetleges tévedéseit, vagy szándékos ferdtéseit.